

Tomasz Wierzejski¹
Katedra Mikroekonomii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Polski eksport żywności do Rosji w warunkach globalnego kryzysu gospodarczego

Exports of Polish food products to Russia during the global economic crisis

Synopsis. W artykule zaprezentowano analizę polskiego eksportu rolno-spożywczego do Rosji w czasie globalnego kryzysu gospodarczego. Recesja w Europie w 2009 r. oraz kryzys zadłużeniowy w strefie euro wyraźnie pogorszyły uwarunkowania handlu międzynarodowego. Spadek PKB w Unii Europejskiej wyniósł 4,2%, a w Rosji był jeszcze większy (7,8%). Pomimo tych niekorzystnych okoliczności polski eksport żywności do Rosji w latach 2007-2011 wzrósł o 77%, a udział Rosji w polskim eksporcie w tej grupie produktowej znacząco zwiększył się, z 4,3% w 2008 r. do 5,3% w 2011 r. W efekcie internacjonalizacja sprzedaży z polskiego sektora rolno-spożywczego uległa dywersyfikacji, kosztem zmniejszenia udziału rynku unijnego. W obecnej, złożonej sytuacji ekonomicznej w strefie euro Rosja z około 140 milionową ludnością może okazać się perspektywnym, alternatywnym rynkiem eksportowym dla polskich przedsiębiorstw.

Słowa kluczowe: sektor rolno-spożywczy, eksport, kryzys gospodarczy, internacjonalizacja.

Abstract. Polish agri-food exports to Russia during the global economic crisis are analysed. The recession in Europe in 2009 and the debt crisis in the Eurozone were the key factors that had a negative influence on the international trade. The GDP decline in the European Union amounted to 4.2% and in Russia it was even stronger (7.8%). In spite of these disadvantages, Polish agri-food exports to Russia increased between 2007 and 2011 by 77% and the share of Russia in the Polish agri-food exports grew significantly, from 4.3% in 2008 to 5.3% in 2011. As a result, the internationalization of Polish agri-food sector sales is more diversified, at the cost of share of the EU-market. In the current complicated economic situation in the Eurozone, Russia with its population of 140 million can be a prospective, alternative exports market for Polish enterprises.

Key words: agri-food sector, exports, economic crisis, internationalization.

Wprowadzenie

Proces internacjonalizacji polskiego sektora żywnościowego zyskał na dynamice w wyniku integracji ze strukturami Unii Europejskiej (UE). Już w latach przedakcesyjnych, na skutek liberalizacji handlu rolno-spożywczego w ramach Układu Europejskiego, zaobserwowano wyraźny wzrost eksportu żywności z Polski oraz wskaźnika internacjonalizacji tego sektora [Wierzejski 2010]. W pierwszych latach członkostwa Polski w UE dynamika wzrostu była jeszcze wyższa. Tendencja ta w pewnym stopniu dotyczyła również rynków Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP), w tym w szczególności Rosji. Szczególnie korzystnie kształtowały się wymiary sprzedaży polskiej żywności do Rosji zaraz po 1.05.2004 r., kiedy Polska została objęta Wspólną Polityką

¹ Dr, e-mail: tomasz.wierzejski@uwm.edu.pl

Handlową i Wspólną Polityką Rolną UE. Mimo tego że w latach 2005-2006 nasiliły się problemy w handlu, wynikające z wprowadzenia przez Rosję embarga na główne produkty żywnościowe pochodzące z Polski (w tym strategiczne z polskiego punktu widzenia artykuły mięsne i mleczarskie), to po tym okresie zaobserwowano odbudowę pozycji polskich eksporterów z sektora na tym rynku.

Kolejnym utrudnieniem w realizacji strategii zwiększenia udziału polskich producentów żywności w rynku rosyjskim stała się nasilająca się dekonjunktura w gospodarce globalnej, wskutek czego w 2008 r. zaobserwowano wyraźne spowolnienie światowego wzrostu gospodarczego (do poziomu 2,8% z 5,4% w 2007 r.), a w 2009 r. recesję, spadek PKB o 0,6%. W zaistniałych warunkach gospodarka Polska uniknęła spadku PKB, utrzymując w 2009 r. 1,6% wzrostu [World... 2012]. Było to możliwe z co najmniej dwóch powodów: utrzymującej się relatywnie wysokiej konsumpcji na rynku krajowym oraz silnej pozycji eksportowej, której sprzyjała deprecjacja złotego.

W artykule przedstawiono wyniki badań dotyczących roli, jaką odegrał w polskiej gospodarce eksport żywności (artykułów rolno-spożywczych) do Rosji w warunkach kryzysu. Analizie poddana została wartość i struktura polskiego eksportu w latach 2007-2011 oraz jej dynamika. Przedstawiono również pozycję rynku rosyjskiego w internacjonalizacji polskiej gospodarki żywnościowej.

W badaniach wykorzystano dostępne dane wtórne, które opracowano przy wykorzystaniu metod: opisowej, szeregów czasowych oraz logicznego wnioskowania, a następnie przedstawiono w postaci tabel. Źródłami danych statystycznych były dane GUS, IERiGŻ-PIB, WTO oraz MFW.

Federacja Rosyjska jako partner gospodarczy Polski

Związki handlowe między Polską a Federacją Rosyjską (FR) są silnie zakorzenione we wspólnej historii obu krajów. Ich dzisiejszy status wciąż wynika w pewnym stopniu z realizowanej przez kilka dziesięcioleci współpracy w ramach Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG), co z jednej strony ułatwia nawiązywanie kontaktów handlowych. Z drugiej jednak stanowi o trudnej do zmiany opinii o produktach z Polski, ukształtowanej w tak długim okresie bliskich relacji, która nie do końca jest pozytywna. Oferta polska wciąż kojarzona jest z produktami relatywnie niższej jakości (w porównaniu do produktów z zachodnich krajów UE), a niezbyt dobre stosunki polityczne między krajami dodatkowo powodują mniejsze zaufanie, czasem nawet niechęć Rosjan do towarów wytworzonych w Polsce. W efekcie zaistniała sytuacja jest dla polskich przedsiębiorstw zainteresowanych eksportem do Rosji dość skomplikowana, zazwyczaj dużo bardziej, aniżeli w przypadku transakcji na rynku UE. Jednak bliskość geograficzna i kulturowa dużego rynku rosyjskiego stanowi istotną przesłankę do aktywnego zabiegania o wzmocnienie pozycji polskiego eksportu w tym regionie. Jest to cel dodatkowo ważny z punktu widzenia wyjątkowo wysokiego, ujemnego salda w handlu Polski z Rosją, będącego wynikiem importu znacznych ilości rosyjskiego gazu i ropy naftowej.

W badanym okresie obserwowano wyraźny wpływ załamania koniunktury na wzajemne relacje handlowe (tab. 1). Silniejszy był jednak spadek importu, w efekcie czego w 2009 r. Polsce udało się obniżyć ujemne saldo handlowe o ponad 2,2 mld euro do poziomu 5,6 mld euro. Był to wynik niższy niż w 2007 r. Jednakże w następnych dwóch latach ta pozytywna tendencja nie została utrzymana i deficyt wzrósł do, odpowiednio,

niemal 8,7 i ponad 11,1 mld euro . Wartość eksportu również uległa znacznemu spadkowi, zarówno w ujęciu nominalnym, jak i w odniesieniu do polskiej sprzedaży zagranicznej ogółem. Jeszcze w 2008 r. na rynek rosyjski kierowano 5,2% eksportu z Polski, a w roku następnym wartość ta spadła o 1,5 p.p. W 2010 r. odnotowano ponowny wzrost tego wskaźnika, jednak tylko do poziomu 4,2%, który utrzymał się również w 2011 r.

Tabela 1. Pozycja Rosji w polskim handlu zagranicznym, mln euro

Table 1. Position of Russia in the Polish foreign trade, EUR million

Element bilansu handlowego	Rok				
	2007	2008	2009	2010	2011
Polski eksport ogółem	101 838,7	116 243,8	98 218,0	120 373,1	135 800,0
Polski import ogółem	120 389,5	142 447,9	107 528,9	134 188,4	150 500,0
Polski eksport do Rosji	4 706,8	6 049,6	3 595,5	5 031,4	5 691,4
udział w eksporcie ogółem, %	4,6	5,2	3,7	4,2	4,2
Polski import z Rosji	10 499,1	13 877,2	9 205,8	13 730,3	16 839,8
udział w imporcie ogółem, %	8,7	9,7	8,5	10,2	11,2
Saldo handlu Polski z Rosją	- 5 792,3	- 7 827,6	- 5 610,3	- 8 698,9	-11 148,4

Źródło: [Rocznik... 2008-2011], opracowanie własne.

Analiza pozycji Rosji w polskim eksporcie w latach 2008-2011 pozwala na wyciągnięcie wniosku, że kryzys gospodarczy stał się przyczyną relatywnie wyższego spadku sprzedaży z Polski na rynek rosyjski niż, średnio licząc, na inne rynki. Niepokojącym jest również fakt, że w 2010 r. do wartości z 2008 r. powrócił jedynie import, a wartość eksportu, mimo wzrostu w stosunku do 2008 roku, była aż o 1 mld euro niższa niż przed kryzysem. W następnym roku dynamika importu była ponownie dużo silniejsza niż w przypadku eksportu. Sytuacja ta jest podobna do kryzysu rosyjskiego z 1998 r., po którym powrót polskich przedsiębiorstw eksportujących na rynek rosyjski również przebiegał mało dynamicznie [Wierzejski 2006].

Kryzys w gospodarce globalnej

Mimo że kryzysy gospodarcze są wpisane w cykl gospodarki rynkowej, ich gwałtowność oraz nieprzewidywalność przebiegu powodują, że zakres ich efektów jest często nieporównywalnie większy niż wynikałoby to z zaistniałej sytuacji [Roubini i Mihm 2011]. Ponadto pojęcie „kryzys” w sensie ekonomicznym nie jest jasno zdefiniowane. Nie można bowiem utożsamiać go jedynie ze spadkiem wskaźników makroekonomicznych poszczególnych gospodarek. Orłowski [2011] twierdzi, że „kryzys polega na trwałym, zazwyczaj bardzo gwałtownym załamaniu zaufania wszystkich do wszystkich: klientów do banków, banków do innych banków, obywateli do urzędów, pracowników do pracodawców, ludzi do polityki gospodarczej rządu”. Krugman [2009] nazywa to zjawisko

błędnym kołem kryzysu (ang. *The Vicious Circle of Crisis*), w którym pogarszająca się sytuacja gospodarcza dodatkowo potęguje spadek wzajemnego zaufania podmiotów na rynku.

Dekoniunktura w gospodarce światowej w końcu pierwszej dekady XXI w., której apogeum przypadło na 2009 r., przyjęła różną postać w poszczególnych krajach i regionach (tab. 2). W większości przypadków doszło do recesji, o wystąpieniu której mówi się po dwóch kwartałach spadku PKB, tzn. w sytuacji, gdy gospodarka danego kraju już ponad pół roku przeżywa kłopoty [Mazurek 2011]. O ile w skali globalnej spadek PKB był niewielki (-0,6%), to już w przypadku UE wyniósł on -4,2%. Wyraźne było zróżnicowanie geograficzne tego spadku: najsilniejszą depresją charakteryzowały się kraje nadbałtyckie (Łotwa: -17,7%; Litwa i Estonia: około -15%), natomiast na drugim biegunie znalazła się Polska, która pozostała jedynym krajem unijnym, który utrzymał wzrost gospodarczy. Znaczny spadek odnotowano również w Niemczech, państwie będącym głównym odbiorcą eksportu z Polski.

Tabela 2. Dynamika PKB w wybranych krajach w latach 2007-2012, % (rok poprzedni = 100%)

Table 2. GDP dynamics in selected countries in 2007-2012, % (preceding year = 100%)

Kraj lub część świata	Rok					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012*
Świat	5,4	2,8	-0,6	5,3	3,9	3,5
Unia Europejska	3,4	0,5	-4,2	2,0	1,6	0,0
Niemcy	3,4	0,8	-5,1	3,6	3,1	0,6
Rosja	8,5	5,2	-7,8	4,3	4,3	4,0
Litwa	9,8	2,9	-14,8	1,4	5,9	2,0
Łotwa	9,6	-3,3	-17,7	-0,3	5,5	2,0
Estonia	7,5	-3,7	-14,3	2,3	7,6	2,0
Polska	6,8	5,1	1,6	3,9	4,3	2,6

* Prognoza MFW/IMF Forecast

Źródło: [World... 2012], opracowanie własne.

Na tym tle dynamika PKB w Rosji była wyraźnie skorelowana z tendencją światową, z tą jednak różnicą, że wielkości zmian, zarówno wzrost przed kryzysem, spadek w 2009 r. oraz ponowny wzrost w latach następnych, były wyraźnie wyższe. Jednak, biorąc pod uwagę wcześniejszy silny wzrost gospodarki rosyjskiej (w latach 2006-2007 wzrost PKB wyniósł ponad 8% rocznie) oraz bieżącą dynamikę, należy uznać ten rynek za atrakcyjny oraz względnie stabilny. Dla polskich eksporterów oznacza to, że w warunkach pogłębiającej się stagnacji gospodarczej w UE pojawia się możliwość wykorzystania koniunktury na rynkach wschodnich i realizacji przy tym celu dywersyfikacji silnie skoncentrowanego handlu zagranicznego Polski oraz zmniejszenia rosnącego deficytu handlowego z Rosją.

Kryzys gospodarczy w sposób wyraźny przełożył się na poziom handlu światowego, w tym także handlu żywnością (tab. 3). Jest to tendencja charakterystyczna dla współczesnych gospodarek rynkowych. W warunkach recesji spada wartość popytu, w tym w szczególności na dobra importowane. Państwa często wprowadzają dodatkowe restrykcje w ramach polityki handlowej, w celu ochrony rynku macierzystego. Skala spadku obrotów

towarowych w 2009 r. była bardzo wysoka (do poziomu 77,5% roku poprzedniego), szczególnie jeśli odniesie się tę wartość do spadku PKB. Zjawisko to wynika przede wszystkim z faktu, że kryzys dotknął w znacznym stopniu kraje rozwinięte, które są odpowiedzialne za znakomitą większość globalnego przepływu towarów. Ponadto handel światowy w wyraźny sposób odzwierciedla stan realnej gospodarki, niwelując częściową nieadekwatność do tego pomiaru wskaźnika PKB.

Tabela 3. Światowy eksport ogółem i eksport rolno-spożywczy w latach 2007-2010

Table 3. World total exports and agri-food exports in 2007-2010

Element bilansu	Rok			
	2007	2008	2009	2010
Eksport ogółem, mld USD	13 619	15 717	12 178	14 851
Dynamika (rok poprzedni = 100)	115,4	115,4	77,5	122,0
Eksport rolno-spożywczy, mld USD	1 128	1 342	1 169	1 362
Dynamika (rok poprzedni = 100)	120,0	119,0	87,1	116,5
Udział eksportu rolno-spożywczego w eksporcie ogółem, %	8,3	8,5	9,6	9,2

Źródło: [International... 2008-2011], obliczenia i opracowanie własne.

W ujęciu strukturalnym kryzys gospodarczy w większym stopniu koncentruje się w sektorze usług i przemyśle, natomiast sektor żywnościowy charakteryzuje się większą odpornością na wahania koniunkturalne. Prawidłowość tę można zaobserwować również w badanym okresie. Spadek wartości handlu artykułami rolno-spożywczymi był wyraźnie niższy niżeli wolumenu handlu ogółem. W efekcie wyraźnie zwiększył się udział eksportu rolno-spożywczego w eksporcie ogółem. W 2007 r. wynosił on jeszcze 8,3%, a w roku światowej recesji gospodarczej osiągnął poziom 9,6%. Można zatem sformułować wniosek, że warunkach światowej dekonunktury gospodarczej sektor żywnościowy stanowi istotną „kotwicę stabilizacyjną” i państwa, w których odgrywa on ważną rolę mogą w sposób łagodniejszy odczuwać jego skutki².

Pozycja Rosji w internacjonalizacji polskiego sektora żywnościowego

Rynek rosyjski jest tradycyjnie ważnym kierunkiem eksportu żywności z Polski. Nawet w warunkach kryzysu rosyjskiego w 1998 r. oraz dyskryminacyjnej polityki handlowej Rosji wobec polskiej żywności w latach 2005-2006 polskim eksporterom udawało się utrzymać aktywność w tym regionie. Potrafili oni również skutecznie odbudowywać swoją pozycję po tych trudnych okresach³.

Integracja Polski z Unią Europejską bardzo silnie wpłynęła na strukturę polskiego eksportu rolno-spożywczego. Po 1 maja 2004 r. w pełni został otwarty dostęp do

² Przykładowo kluczowi eksporterzy żywności z Ameryki Łacińskiej, Brazylia i Argentyna, odnotowały w 2009 r. odpowiednio -0,3% oraz 0,9% dynamiki PKB.

³ Należy podkreślić, że szczególnie trudno było polskim eksporterom odbudować swoją pozycję po zniesieniu embarga z lat 2005-2006, gdyż w czasie obowiązywania ograniczeń handlowych ich miejsce na rynku rosyjskim zajęli konkurencyjni dostawcy, głównie z Europy Zachodniej.

jednolitego rynku europejskiego, a Polska została objęta mechanizmem Wspólnej Polityki Rolnej UE. Skutkiem tych nowych uwarunkowań był bardzo dynamiczny wzrost udziału UE w strukturze geograficznej eksportu żywności z Polski, który jeszcze w 2001 r. był mniejszy niż 50% [Wierzejski 2010]. Jednocześnie względnej marginalizacji uległy pozostałe kierunki eksportowe, w tym rynki wschodnie. W efekcie w latach 2007-2008 średnio jedynie 9% polskiego eksportu do Rosji stanowiła żywność, podczas gdy przed akcesją Polski do UE była to jedna czwarta.

Tabela 4. Pozycja Rosji w polskim eksporcie żywności
Table 4. Position of Russia in the Polish agri-food exports

Eksport i jego struktura	Rok				
	2007	2008	2009	2010	2011
Polski eksport ogółem, mln EUR	101 838,7	116 243,8	98 218,0	120 373,1	135 800,0
Polski eksport rolno-spożywczy, mln EUR	9 942,5	11 421,6	11 277,6	13 507,2	15 097,7
Udział eksportu rolno-spożywczego w eksporcie ogółem, %	9,8	9,8	11,5	11,2	11,1
Polski eksport rolno-spożywczy do Rosji, mln EUR	454,4	486,0	561,5	751,7	805,0
Udział artykułów rolno-spożywczych w polskim eksporcie do Rosji, %	9,7	8,0	15,6	14,9	14,1
Udział krajów w polskim eksporcie rolno-spożywczym, %:					
Rosja	4,6	4,3	5,0	5,6	5,3
UE	80,5	80,7	80,4	79,3	78,0
Niemcy	25,4	24,6	22,7	22,8	22,7
Wielka Brytania	7,4	7,1	6,8	7,0	6,8
Czechy	6,4	6,5	6,7	6,3	6,7
Holandia	5,8	6,1	6,1	5,7	5,6
Włochy	5,0	4,7	5,1	5,7	5,2

Źródło: [Handel... 2008-2011; Analiza... 2012], opracowanie i obliczenia własne.

Przedstawiona tendencja uległa zmianie w latach 2009-2011, kiedy to znacznie zwiększył się polski eksport żywności do Rosji (tab. 4). Jego wartość w 2011 r. była o 77% większa niż w 2007 r., a udział żywności w imporcie rosyjskim z Polski zwiększył się o 50%. Zmiana ta umocniła pozycję Rosji wśród odbiorców polskiej żywności. Na koniec badanego okresu jej udział w całości eksportu rolno-spożywczego z Polski wyniósł 5,3%, co dało piąte miejsce w rankingu importerów artykułów rolno-spożywczych z Polski. Oznacza to, że w warunkach kryzysu gospodarczego, który w Rosji w 2009 r. przyjął postać wyraźnej recesji, polscy eksporterzy żywności osiągnęli rekordowo wysoki, od czasu przystąpienia do UE, wolumen sprzedaży na tym rynku. Dodatkowej wartości tej tendencji dodaje fakt, że w 2009 r. rosyjski import żywności ogółem uległ silnemu spadkowi, z 34,3 do 29,1 mld USD [International... 2009-2010]. W efekcie pozycja polskiej żywności w Rosji, kosztem innych dostawców, jeszcze wyraźniej się wzmocniła.

Należy jednak podkreślić, że to pozytywne zjawisko skoncentrowało się w analizowanym sektorze. Całkowity eksport z Polski do Rosji uległ bowiem silnemu spadkowi.

Odmienne wyniki polskiego eksportu rolno-spożywczego odnotowano na innych, kluczowych rynkach zbytu. W strukturze geograficznej osłabiła się pozycja krajów unijnych, które od 2004 r. są absolutnie dominującym importerem żywności z Polski: z 80,7% w 2008 r. do 78% na koniec badanego okresu. Przyczyniła się do tego relatywnie niższa dynamika sprzedaży w Niemczech oraz Wielkiej Brytanii, których wspólny udział w zakupach polskiej żywności spadł z 32,8% w 2007 r. do 29,5% w 2011 r. Natomiast wciąż umacniają swoją pozycję w tym rankingu Czechy, co również może świadczyć o wyraźnym przeformułowaniu strategii internacjonalizacji polskiego sektora rolno-spożywczego w kierunku poprawienia jego pozycji w Europie Środkowej i Wschodniej. Można wskazać na wyraźne zalety takich działań. Przede wszystkim są to relatywnie mniej konkurencyjne rynki, na których łatwiej jest wypromować własną markę. Ponadto są one bliskie kulturowo do rynku polskiego, głównie w aspekcie wspólnej historii powojennej i transformacji społeczno-gospodarczej w latach 90. XX w. Należy również pamiętać, że sukcesy polskich eksporterów żywności na rynku Europy Zachodniej pozwoliły zdobyć niezbędne doświadczenie w biznesie międzynarodowym oraz stały się przyczyną dalszej modernizacji krajowego przemysłu spożywczego. To dzisiaj dodatkowy, mocny atut w aktywnej penetracji kolejnych rynków.

Dalsza dywersyfikacja polskiego eksportu została zaobserwowana w pierwszym kwartale 2012 r. Sprzedaż w krajach strefy euro zmniejszyła się o 2,7 p.p., natomiast w Rosji wzrosła o jedną trzecią [Tomaszkiewicz i Otto 2012]. Wydaje się, że w warunkach wysokiej niepewności dotyczącej ewolucji kryzysu zadłużeniowego w strefie euro oraz związanym z tym mniejszym popytem na dobra importowane z Polski, eksporterzy aktywnie poszukują alternatywnych zagranicznych rynków zbytu. W ramach produkcji rolno-spożywczej intensywnie analizowana jest obecnie możliwość sprzedaży w krajach azjatyckich oraz Ameryce Południowej.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie kilku wniosków. W pierwszej kolejności należy podkreślić, że zapoczątkowane już w 2008 r. osłabienie koniunktury i późniejsza recesja na rynkach światowych w znacznie mniejszym stopniu dotknęły handel światowy żywnością niż, średnio licząc, pozostałe sektory gospodarki. W przypadku eksportu rolno-spożywczego w Polsce spadek ten był minimalny, w zasadzie nastąpiło jedynie wyhamowanie dynamiki wzrostu. Można zatem uznać, że poddany analizie sektor w warunkach ogólnego spowolnienia gospodarczego stanowi ważną „kotwicę stabilizacyjną” w gospodarce kraju. Kolejnym wnioskiem jest wyraźna dywersyfikacja struktury geograficznej w czynnej internacjonalizacji polskiego sektora rolno-spożywczego. Wzrost pozycji Rosji jako partnera handlowego Polski w ramach tego sektora należy odbierać jako zjawisko pozytywne. Oznacza to bowiem, że polscy przedsiębiorcy szybko zareagowali na negatywne sygnały z gospodarek Europy Zachodniej i skutecznie znaleźli odbiorców na swoje towary na innych rynkach. Dodatkowo nowa, bardziej zróżnicowana struktura importerów polskiej żywności czyni ten sektor jeszcze bardziej odpornym na kolejne zjawiska dekonunktury gospodarczej. Zaobserwowany wzrost eksportu rolno-spożywczego do Rosji daje również nadzieję na odbudowę trwałej

pozycji polskich dostawców na tym rynku. W ostatnich latach, wskutek różnych trudności m.in. mających charakter polityczny, współpraca ta nosiła znamiona niestabilnej. Jeśli jednak w tak trudnych uwarunkowaniach gospodarczych udało się tę pozycję wyraźnie wzmocnić, to pojawia się szansa na podtrzymanie tej tendencji. W końcu silniejsza koncentracja internacjonalizacji polskiego sektora żywnościowego w regionie Europy Środkowej i Wschodniej może pomóc w budowie i promocji własnych marek w przemyśle spożywczym. Do tej pory sprzedaż polskiej żywności w krajach Europy Zachodniej koncentrowała się na półproduktach lub gotowych produktach bez własnej marki, co z punktu widzenia tworzenia międzynarodowej pozycji konkurencyjnej sektora nie jest zjawiskiem pozytywnym. Ze względu na fakt, że wypromowanie marki w relatywnie biedniejszym i mniej konkurencyjnym regionie jest łatwiejsze, może okazać się, że zrealizowanie tej strategii przyniesie sektorowi więcej korzyści niż występowanie jedynie w roli taniej siły roboczej dla producentów i sprzedawców żywności z Europy Zachodniej.

Literatura

- Analiza wybranych zagadnień i tendencji w polskiej produkcji i handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi w 2011 r. [2012]. Zespół Monitoringu Zagranicznych Rynków Rolnych (FAMMU/FAPA), Warszawa.
- Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi. [2008-2011]. Analizy rynkowe nr 28-34, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- International Trade Statistics. [2008-2011]. World Trade Organization, Genewa. [Tryb dostępu:] http://wto.org/english/res_e/statis_e/its_e.htm. [Data odczytu: maj 2012]
- Krugman P. [2009]: The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. W.W. Norton & Company, Nowy Jork i Londyn.
- Mazurek S. [2011]: Mechanizm międzynarodowej transmisji kryzysów gospodarczych. Dom Wydawniczy DUET, Toruń.
- Orłowski W. [2011]: Kryzys finansowy a pozycja Zachodu. [W:] Kryzys a pozycja międzynarodowa Zachodu. R. Kuźniar (red.). Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Rocznik handlu zagranicznego [2008-2011]. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Roubini N., Mihm S. [2011]: Ekonomia kryzysu. Oficyna Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Tomaszkiewicz B., Otto P. [2012]: Zastój w UE hamuje Polski handel. Nasza przyszłość jest na Wschodzie. [Tryb dostępu:] forsal.pl/artykuly/617888,zastoj_w_ue_hamuje_polski_handel_nasza_przyszlosc_jest_na_wschodzie.html. [Data odczytu: maj 2012].
- Wierzejski T. [2006]: Polski eksport do Rosji w rok po rozszerzeniu Unii Europejskiej. *Stosunki Międzynarodowe* nr 40-41, ss. 14-16.
- Wierzejski T. [2010]: Makroekonomiczne determinanty internacjonalizacji gospodarki na przykładzie sektora rolno-spożywczego w Polsce. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Toruń.
- World Economic Outlook.. [2012]. International Monetary Fund, April 2012. [Tryb dostępu:] <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/pdf/text.pdf>. [Data odczytu: maj 2012].